

Jarosław Mikołajczyk, Tomasz Wojewodzik

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

DYWESTYCJE ZASOBOWE W GOSPODARSTWACH TOWAROWYCH – IDENTYFIKACJA SKALI ZJAWISKA

THE SCALE OF RESOURCE DIVESTMENT ON COMMERCIAL FARMS

Słowa kluczowe: dywestycje, gospodarstwa towarowe, zasoby, czynniki produkcji

Key words: divestment, commercial farm, resources, production factors

Abstrakt. Schyłkowy charakter rolnictwa, jako branży, wymusza dostosowywania się gospodarstw rolniczych do turbulentnego otoczenia. W opracowaniu podjęto problematykę ograniczania zasobów czynników produkcji wykorzystywanych w gospodarstwach rolniczych. Procesy ograniczenia zasobów mogą świadczyć zarówno o porządkowaniu gospodarki zasobami, jak również o wycofywaniu się z działalności rolniczej (dywestycje, upadek ekonomiczny). Celem badań była próba wskazania kategorii gospodarstw, w których najczęściej miały miejsce procesy ograniczania zasobów ziemi, pracy i kapitału. Prezentacja materiału liczbowego poprzedzona została wprowadzeniem teoretycznym na temat charakteru dywestycji zasobowych.

Wstęp

Produkcja rolnicza jest rezultatem połączenia w procesie wytwórczym czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału¹. Wyposażenie gospodarstwa w czynniki produkcji decyduje o jego potencjale produkcyjnym oraz pozycji konkurencyjnej. Głównym dostawcą czynników produkcji dla gospodarstwa jest gospodarstwo domowe rolnika, przy czym powstaje jednocześnie specyficzny podmiot gospodarczy, w którym gospodarstwo produkcyjne i domowe nawzajem się przenikają. Brak rozdzielności pomiędzy gospodarstwem produkcyjnym a domowym znacznie utrudnia śledzenie procesów ekonomicznych, w tym ocenę wynagrodzenia poszczególnych czynników produkcji, ocenę efektywności ich wykorzystania.

Ze względu na powszechną ograniczoność zasobów, dążenie do wzrostu efektywności ich wykorzystania stwarza potrzebę ich realokacji, tj. wycofywania z działalności gdzie są wykorzystywane mniej efektywnie i przesunięcia do działalności, w której efektywność ich wykorzystania będzie większa. Aby mogło dojść do realokacji niezbędne są dywestycje². Realokacja zasobów następuje nie tylko w ramach danego podmiotu i gałęzi gospodarki, a coraz częściej ma miejsce przesuwanie zasobów pomiędzy gałęziami, działami gospodarki, a nawet krajami. Zasoby uwalniane są przede wszystkim z tzw. branż schyłkowych, do których niewątpliwie należy produkcję rolniczą. Występują jednakże zakłócenia w uwalnianiu i w swobodnej realokacji uwalnianych zasobów ze względu na ich specyficzny charakter. Wskazuje na to m.in. Wilkin [2009]. Specyficzny charakter ma przede wszystkim ziemia (m.in. ze względu na swoją nieprzemieszczalność), ale w znacznym zakresie również kapitał ludzki (m.in. ze względu na posiadane umiejętności) oraz wiele narzędzi (m.in. ze względu na ograniczoną możliwość zastosowań).

Celem badań była próba wskazania kategorii gospodarstw, w których najczęściej miały miejsce procesy ograniczania zasobów ziemi, pracy i kapitału. Realizacja celu badań stanowi wstępny etap w poszukiwaniu metod oceny efektywności dywestycji w rolnictwie.

Dywestycje zasobowe, jako istotna opcja strategii „wyjścia” (*end-game strategy*)

Gospodarstwa o niewielkim potencjale ekonomicznym (samozaopatrzeniowe, socjalne, suplementarne) należą do tych form gospodarowania, które powoli dostosowują się do zmian w warunkach zewnętrznych. Ze względu na swój „zamknięty” charakter (brak lub niewielki zakres powiązań pomiędzy gospodarstwem a otoczeniem rynkowym, łączność z rynkami ma miejsce głównie przez sporadyczny

¹ Ujęcie klasyczne według Saya, natomiast Marshall wprowadził do ekonomii czwarty czynnik – organizację [Mała Encyklopedia... 1961].

² *dywestycje w gospodarstwie rolniczym to planowe i świadome ograniczanie produkcji rolniczej lub/i zaangażowania zasobów gospodarstwa domowego rolnika w działalność produkcyjną gospodarstwa prowadzącą do uwolnienia zasobów ziemi, pracy i kapitału, które mogą zostać wykorzystane w innej działalności rolniczej lub pozarolniczej, co w konsekwencji doprowadzi do wzrostu dochodu osobistego rolnika i jego rodziny* [Wojewodzik 2010].

zakup środków produkcji) bardzo często przyjmują one strategię przeczekania. Zdecydowanie szybciej na sygnały rynkowe powinny reagować większe ekonomicznie gospodarstwa towarowe. Większość autorów koncentruje się na procesach rozwoju gospodarstw towarowych poszukując sposobu na przyspieszenie tego procesu. Aby mógł nastąpić rozwój gospodarstw potencjalnie rozwojowych niezbędny jest transfer do nich zasobów ziemi z gospodarstw słabszych ekonomicznie. Dlatego, wśród strategii dostosowawczych proponowanych gospodarstwom rolniczym rozważyć należy również te, które proponują „krok do tyłu”. Strategie wycofania, redukcji mogą również oznaczać poprawę sytuacji finansowej dotychczasowego właściciela środków produkcji wykorzystywanych w gospodarstwie rolniczym, czyli rodziny rolnika.

Opisy strategii o charakterze recesywnym spotykane są w licznych opracowaniach m.in.:

- strategie redukcji, zmniejszenia skali działalności, „zwijania” [Olson 2001, Smithers i in. 2004, Leat i in. 2006, Sulewski 2007],
- strategie wyjścia, rezygnacji, wycofania się [Hofstrand 2004, van Bommel, van der Veen 2005, Leat i in. 2006, Wojewodziec 2010].

Do najczęściej wykorzystywanych w strategiach recesywnych opcji należą dywestycje. Znajdują one jednak również zastosowanie w strategiach rozwoju, gdzie potrzebna jest redukcja niektórych obszarów aktywności gospodarstwa lub/i przegrupowanie zasobów. Dywestycje bardzo rzadko przybierają czystą formę dywestycji produkcyjnych lub zasobowych, jednak ze względu na przejrzystość procesu analitycznego rozróżnienie takie jest niezbędne:

- dywestycje produkcyjne – znaczne ograniczenie lub zaniechanie produkcji, rezygnacja z wybranych działalności produkcyjnych,
- dywestycje zasobowe³ w zakresie:
 - gospodarowania ziemią: sprzedaż, oddanie w długoletnią dzierżawę, odlogowanie, wyłączenie ziemi z użytkowania rolniczego na rzecz np. zabudowy lub zalesiania,
 - gospodarowania kapitałem: sprzedaż⁴, likwidacja środków trwałych, zmiana sposobu wykorzystania środków trwałych gospodarstwa (np. wykorzystanie ich dla celów pozarolniczej działalności gospodarczej lub na cele bytowe rodziny),
 - gospodarowania zasobami siły roboczej: ograniczenie zaangażowania w pracę w gospodarstwie rolniczym przez osoby pracujące w dotychczas w gospodarstwie wskutek podjęcia pozarolniczej działalności gospodarczej lub pracy zarobkowej poza gospodarstwem,
 - organizacji: podział gospodarstwa, wydzielenie części gospodarstwa i przekazanie osobie lub podmiotowi zewnętrznemu.

Material i metodyka badań

Material źródłowy dla opracowania stanowiły dane liczbowe pozyskane z bazy polskiego FADN. Z bazy wyodrębniono 6881 gospodarstw, które uczestniczyły w systemie nieprzerwanie w latach 2004-2009. Analizy częstotliwości występowania dywestycji zasobowych dokonano dzieląc badaną populację w trzech przekrojach (w nawiasach podano liczbę gospodarstw w danej grupie):

- 1) w ujęciu regionalnym: FADN 785 – Pomorze i Mazury (961), FADN 790 – Wielkopolska i Śląsk (2585), FADN 795 – Mazowsze i Podlasie (2566), FADN 800 – Małopolska i Pogórze (770),
- 2) w podziale na typy produkcyjne gospodarstw: AB – Uprawy polowe (1345), C – uprawy ogrodnicze (175), E – uprawy trwałe (213), F – krowy mleczne (474), G – zwierzęta żywione w systemie wypasowym (795), H – zwierzęta ziarnożerne (937), I – mieszane (2942),
- 3) w podziale uwzględniającym wielkość ekonomiczną gospodarstwa: XS – bardzo małe (422), S – małe (1453), MS – średnio małe (2189), ML – średnio duże (2209), L – duże (451), XL – bardzo duże (67).

Zaangażowanie czynników produkcji w działalność gospodarstwa, nawet w gospodarstwach bardzo stabilnych, podlegać może okresowym zmianom. Takie naturalne okresowe wahania obserwuje się szczególnie w przypadku zaangażowania zasobów pracy i kapitału. W celu wyeliminowania gospodarstw, w których zachodzące zmiany miały charakter wahań okresowych, wprowadzono następujące kryteria pozwalające uznać zachodzące zmiany za wystarczająco trwałe (tj. dywestycje zasobowe):

- dla zasobów ziemi: zmniejszenie powierzchni własnych użytków rolnych w gospodarstwie o co najmniej 1 ha i nie mniej niż 10% powierzchni ogółem (uznano, że nie można klasyfikować do działań dywestycyjnych ograniczenia powierzchni dzierżawianej ziemi, które może wynikać np. z wymówienia dzierżawy przez właściciela ziemi);

³ To trwałe ograniczenie zasobów czynnika lub czynników produkcji wykorzystywanych w prowadzonej działalności gospodarczej.

⁴ W literaturze przedmiotu określane jako dezinvestycje np. Osbert-Pociecha [1995].

- dla zasobów pracy: zmniejszenie liczby godzin wykonywanej robocizny ogółem o co najmniej $\frac{1}{2}$ AWU⁵ (1100 rbh) przy jednoczesnym zmniejszeniu wartości maszyn i urządzeń⁶,
- dla zasobów kapitału, jako czynnika produkcji: zmniejszenie w gospodarstwie wartości majątku trwałego bez ziemi (wartość na koniec okresu skorygowano o kwotę amortyzacji za lata 2005-2009, w celu wyeliminowania wpływu zużycia środków trwałych na ich wartość).

Ziemia jako przedmiot dywestycji

Ziemia w rolnictwie jest kluczowym czynnikiem produkcji, niezbędnym w większości przedsięwzięć rolniczych. Niemobilność ziemi znacznie utrudnia niekiedy wręcz uniemożliwia jej realokację pomiędzy gospodarstwami rolniczymi. Przyjęta procedura badawcza pozwoliła na wyodrębnienie gospodarstw, w których miało miejsce w latach 2004-2009 ograniczenie zasobów ziemi, które można uznać za przejaw dywestycji zasobowych. Zmiany w zasobach ziemi w wyodrębnionych 763 gospodarstwach dokonujących dywestycji w zakresie ziemi były relatywnie duże, bo średnio – 10 ha UR, przy czym najczęściej do ograniczenia zasobów ziemi dochodziło w regionie Pomorze i Mazury (13,0% gospodarstw)⁷. W tym też regionie pozbywano się przeciętnie największej powierzchni (prawie 20 ha). Na drugim biegunie znalazł się region Małopolski i Pogórze, gdzie z racji znacznego rozdrobnienia agrarnego występuje duży niedobór ziemi (nie tylko z przeznaczeniem rolniczym). Jak wynika z badań Bartkiewicz [2010] możliwość zmiany przeznaczenia gruntu w opinii rolników jest najważniejszym atrybutem wpływającym na wzrost cen ziemi. Niedobór ziemi w regionie Małopolska i Pogórze jest czynnikiem wpływającym na wzrost jej cen, a to może być czynnikiem wpływającym na decyzję o zatrzymaniu ziemi przez właścicieli w oczekiwaniu na dalszy wzrost cen. Jednocześnie wysokie ceny ziemi (zwłaszcza nierolniczej, które wpływają na wzrost cen ziemi rolniczej) zniechęcają potencjalnych nabywców ziemi o przeznaczeniu rolniczym.

Dywestycje w zakresie zasobów ziemi znacznie częściej występowały w gospodarstwach o dużym znaczeniu produkcji roślinnej: uprawy polowe, warzywnicze oraz gospodarstwa mieszane (tab. 1). Zgromadzone dane nie pozwalają odczytać motywów podejmowania decyzji o ograniczeniu zasobów ziemi, można jednak postawić tezę, że gospodarstwa pozbywają się przede wszystkim działek rolnych, których użytkowanie jest nieopłacalne. Gospodarstwa typu AB są podmiotami o relatywnie dużej powierzchni. Można więc przypuszczać, że pozbywają się działek najsłabszych, marginalnych, zlokalizowanych peryferyjnie o niekorzystnym rozłogu lub ukształtowaniu. Natomiast duże nakłady inwestycyjne związane z zakładaniem plantacji trwałych w połączeniu z niewielką średnią powierzchnią tych podmiotów należy uznać za czynniki mające wpływ na stosunkowo niską częstotliwość i niewielką skalę pozbywania się ziemi w grupie gospodarstw typu (E).

Proces ograniczania zasobów ziemi w badanych gospodarstwach częściej miał miejsce w grupie gospodarstw o większym potencjale ekonomicznym (tab. 2). Niemniej we wszystkich grupach gospodarstw można uznać go za dość powszechny. Wyraźnie zauważalny był wzrost przeciętnej powierzchni ziemi,

Tabela 1. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających powierzchnię wg typów rolniczych FADN
Table 1. The number and percentage of farms decreasing farm area according to FADN types of farming

Typ rolniczy/Type of farming	Liczba gospodarstw ograniczających zasoby ziemi/Number of farms reducing land area	Odsetek gospodarstw ograniczających zasoby ziemi/Percentage of farms reducing land area	Średnia skala dywestycji/ Average divestment scale	
			ha	%
Uprawy polowe (AB)/Field crops (AB)	198	14,7	15,44	30,53
Uprawy ogrodnicze (C)/Horticulture (C)	18	10,3	4,47	44,14
Uprawy trwałe (E)/Perennial crops (E)	11	5,2	7,85	33,28
Krowy mleczne (F)/Dairy cows (F)	38	8,0	6,97	25,92
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)/Grazing livestock (G)	60	7,5	10,32	22,04
Zwierzęta ziarnożerne (H)/Granivores (H)	85	9,1	8,34	26,92
Mieszane (I)/Mixed (I)	353	12,0	8,07	26,24

Zródło: opracowanie własne
 Source: own study

⁵ Annual Work Unit – jednostka przeliczeniowa pracy ogółem wynosząca 2200 godz./rok.

⁶ Zmniejszenie wartości maszyn i urządzeń (wynikające przede wszystkim z amortyzacji) ma świadczyć o braku inwestycji modernizacyjnych ograniczających zapotrzebowanie na robociznę.

⁷ Wielkopolska i Śląsk (10,6%), Mazowsze i Podlasie (11,2%), Małopolska i Pogórze (10,0%),

Tabela 2. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających powierzchnię gospodarstw według wielkości ekonomicznej

Table 2. The number and percentage of farms reducing farm area according to their economic size

Wielkość ekonomiczna/ <i>Farm economic size</i>	Liczba gospodarstw ograniczających zasoby ziemi/ <i>Number of farms reducing land area</i>	Odsetek gospodarstw ograniczających zasoby ziemi/ <i>Percentage of farms reducing land area</i>	Średnia skala dywestycji/ <i>Average divestment scale</i>	
			ha	%
Bardzo małe (XS)/ <i>Very small</i>	35	8,3	2,87	25,22
Małe (S)/ <i>Small</i>	176	12,1	3,96	25,79
Średnio małe (MS)/ <i>Medium-small</i>	244	11,1	6,15	25,37
Średnio duże (ML)/ <i>Medium-large</i>	238	10,8	12,41	26,67
Duże (L)/ <i>Large</i>	60	13,3	26,64	30,06
Bardzo duże (XL)/ <i>Very large</i>	10	14,9	*	*

*ze względu na procedury ochrony danych wyniki obliczeń nie mogą być publikowane/*due to data protection procedures, calculation results cannot not be published*

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

z której rezygnują gospodarstwa wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej. O ile w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej do 4 ESU przeciętna wycofywana powierzchnia wynosiła niespełna 3 ha (co stanowiło jednak ponad 1/4 powierzchni wyjściowej), to gospodarstwa największe ekonomicznie pozbywały się przeciętnie ponad 80 ha (a ich powierzchnia zmniejszyła się przeciętnie o ponad 1/3).

Ograniczenie wykorzystania zasobów siły roboczej w gospodarstwach

Ograniczenie nakładów pracy w gospodarstwie może świadczyć o wycofywaniu się z produkcji rolnej, ograniczaniu działalności pracochłonnych, jak również może wskazywać na usprawnienie procesu produkcji, m.in. przez mechanizację prac i lepszą organizację. Przyjęta procedura pozwoliła na wyodrębnienie w badanej próbie gospodarstw, w których zmniejszenie nakładów pracy w 2009 r. uznano za istotne (o co najmniej 1100 godzin w stosunku do roku 2004), zakładając jednocześnie, że gospodarstwa uznane za dywestujące w zakresie pracy, to te które nie powiększają bazy majątkowej. Przyjęte procedury pozwoliły na wyodrębnienie 500 gospodarstw (7%) dokonujących dywestycji w zakresie nakładów pracy. Zależności przyczynowo-skutkowych wpływających na ograniczenie zapotrzebowania na pracę w wydzielonych gospodarstwach można dopatrywać się m.in. w jednoczesnym ograniczaniu zasobów ziemi. Zmniejszenie liczby godzin pracy nie musi się wiązać automatycznie z ograniczeniem zasobów siły roboczej w gospodarstwie, a jest raczej działaniem wtórnym wynikającym ze zmian w samym gospodarstwie i prowadzonej produkcji. Jednak uwolnione zasoby mogą zostać spożytkowane poza gospodarstwem i przyczynić się do zwiększenia dochodów gospodarstwa domowego.

W ujęciu regionalnym nie występują duże różnice w odsetkach gospodarstw ograniczających pracę. Najwyższy odsetek gospodarstw znacząco redukujących nakłady odnotowano w regionie Wielkopolska i Śląsk (8,1%). W pozostałych regionach wskaźnik ten był wyraźnie niższy: Pomorze i Mazury – 6,1%, Mazowsze i Podlasie – 7,0%, Małopolska i Pogórze – 6,8%. Szczególnie skalę obserwowanego procesu w regionie Małopolska i Pogórze należy uznać za zbyt niską, zważywszy, że cały region charakteryzuje się bardzo wysokim zatrudnieniem w rolnictwie i przyspieszenie przemian wydaje się warunkiem niezbędnym dla zachowania rolnictwa na tym obszarze. Przyjęta procedura identyfikacji gospodarstw dokonujących dywestycji w zakresie pracy w dużym stopniu zdeterminowała wysokość wskaźnika opisującego średnie zmniejszenie nakładów, którego wartość wyniosła blisko 60% wyjściowych zasobów wyizolowanych gospodarstw. W największym stopniu do ograniczenia pracy doszło w regionie Wielkopolska i Śląsk. Sam region jest wysoko uprzemysłowiony. W połączeniu z dobrą koniunkturą gospodarczą rolnicy wykorzystywali pojawiające się szanse podjęcia pozarolniczego zatrudnienia na rynku pracy. Badania Adamczyka [2009] wykazują, że w latach 2004-2008 wzrósł wskaźnik zatrudnienia wśród ludności wiejskiej związanej z gospodarstwem rolnym. Świadczy to o związku dobrej koniunktury gospodarczej z wycofywaniem nadwyżek siły roboczej z przeludnionego rolnictwa w Polsce.

Analiza dywestycji w zakresie pracy według typów rolniczych wskazała, że gospodarstwa specjalizujące się w produkcji roślinnej częściej ograniczały zasoby pracy niż gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierzęcej (tab. 3). Podmiotami najczęściej ograniczającymi pracę były gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodniczych (typ C). Gospodarstwa ogrodnicze są podmiotami o najwyższym zapotrzebowaniu na pracę. Przy wysokich nakładach pracy stosunkowo łatwo ograniczyć zastępując ją pracą maszyn.

Wśród wszystkich gospodarstw w zbiorze FADN gospodarstwa ogrodnicze są podmiotami o wysokiej stopie inwestycji [Mikołajczyk 2010]. W badanej grupie gospodarstw jednak działania inwestycyjne nie tłumaczą przyczyn ograniczania wykorzystania pracy⁸, stąd można je wyjaśniać jedynie dywesticjami produkcyjnymi.

Skala ograniczenia świadczonej pracy w podmiotach z tej grupy przekraczała 65% wyjściowych nakładów robocizny. Na zbliżonym poziomie kształtowała się skala ograniczenia w gospodarstwach dwóch pozostałych typów roślinnych, tj. podmiotach specjalizujących się w uprawach polowych oraz trwałych. Jednak odsetek gospodarstw dokonujących ograniczeń pracy był już znacząco niższy niż w przypadku gospodarstw ogrodniczych. Zdecydowanie częstsze występowanie dywesticji w zakresie pracy w gospodarstwach ogrodniczych można wiązać z bardzo dużą pracochłonnością tej działalności, w której nawet stosunkowo niewielkie ograniczenia skali produkcji lub powierzchni w istotny sposób wpływają na skalę zaangażowania siły roboczej. W gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą stosunkowo niewiele podmiotów ograniczało zasoby pracy. Najniższym odsetkiem charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się głównie w opasie bydła (typ G).

Tabela 3. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających wykorzystanie zasobów siły roboczej według typów rolniczych FADN

Table 3. The number and percentage of farms decreasing the use of labor, by types of farming in FADN

Typ rolniczy/ Type of farming	Liczba gospodarstw ograniczających wykorzystanie zasobów siły roboczej/Number of farms reducing the use of labor	Odsetek gospodarstw ograniczających wykorzystanie zasobów siły roboczej/Percentage of farms reducing the use of labor	Średnia skala dywesticji/ Average divestment scale	
			godz./hours	%
Uprawy polowe (AB)/Field crops (AB)	136	10,1	2709	63,68
Uprawy ogrodnicze (C)/Horticulture crops (C)	25	14,3	4316	65,88
Uprawy trwałe (E)/Perennial crops (E)	20	9,4	3014	66,95
Krowy mleczne (F)/Dairy cows (F)	17	3,6	1628	47,41
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)/Grazing livestock (G)	24	3,0	2000	62,86
Zwierzęta ziarnożerne (H)/Granivores (H)	64	6,8	2287	57,25
Mieszane (I)/Mixed (I)	214	7,3	1766	55,56

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Tabela 4. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających wykorzystanie zasobów siły roboczej według wielkości ekonomicznej

Table 4. The number and percentage of farms decreasing the use of labor, by farm economic size

Wielkość ekonomiczna/ Farm economic size	Liczba gospodarstw ograniczających wykorzystanie zasobów siły roboczej/Number of farms reducing the use of labor	Odsetek gospodarstw ograniczających wykorzystanie zasobów siły roboczej/Percentage of farms reducing the use of labor	Średnia skala dywesticji/ Average divestment scale	
			godz./hours	%
Bardzo małe (XS)/Very small	36	8,5	2060	87,11
Małe (S)/Small	132	9,1	1842	67,64
Średnio małe (MS)/Medium-small	144	6,6	1988	58,01
Średnio duże (ML)/Medium-large	146	6,6	2427	51,96
Duże (L)/Large	34	7,5	2680	50,77
Bardzo duże (XL)/Very large	8	11,9	*	*

* ze względu na procedury ochrony danych wyniki obliczeń nie mogą być publikowane/owing to data protection procedures, calculation results must not be published

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

⁸ Przy wyodrębnianiu grupy gospodarstw dokonujących ograniczenia wykorzystania zasobów siły roboczej założono stałość zasobów kapitału.

Odsetki gospodarstw odgraniczających pracę wg klas wielkości ekonomicznej są po części zbieżne z częstotliwością rezygnacji z ziemi. Współczynnik korelacji pomiędzy tymi zmiennymi wyniósł w badanym okresie 0,54, co wskazuje na słabą korelację dodatnią.

Proces ograniczania zasobów pracy miał miejsce w gospodarstwach o różnym potencjale ekonomicznym (tab. 4). Najwyższy odsetek takich gospodarstw odnotowano w grupie gospodarstw największych ekonomicznie. Wysokie odsetki odnotowano także w grupach gospodarstw do 8 ESU wielkości ekonomicznej. Najrzadziej ograniczano pracę w gospodarstwach średnich klas wielkości. Warto zaznaczyć, że w całej populacji gospodarstw uczestniczących w FADN, właśnie gospodarstwa średnich klas wielkości ekonomicznej są podmiotami nastawionymi najczęściej na rozwój. Wykazują dodatnie wartości inwestycji netto, jednak na niskim poziomie, niepozwalającym na zastąpienie w dużym zakresie pracą maszyn pracy ludzkiej [Mikołajczyk 2009]. Wśród wyodrębnionych gospodarstw dokonujących dywestycji w zakresie pracy nie miały miejsca procesy inwestycyjne, stąd ograniczenie zasobów pracy należy tłumaczyć zmianami w zakresie samej produkcji.

Należy jednak nadmienić, że jedynie 113 gospodarstw (tj. 1,6% badanych) dokonywało jednocześnie ograniczenia zasobów ziemi i pracy. W przypadku tych podmiotów zmniejszenie zasobów ziemi pociąga za sobą zmniejszenie zapotrzebowania na pracę przy utrzymaniu dotychczasowej struktury produkcji.

Dezynwestycje – ograniczenie zasobów kapitałowych gospodarstwa

Kapitał uznawany jest za mobilny czynnik produkcji. W badanej grupie gospodarstw dywestycje majątkowe były jednak najrzadziej podejmowanymi ograniczeniami dotyczącymi czynników produkcji. W całej badanej populacji ograniczenia zasobów kapitału na skalę przekraczającą jego naturalne zużycie dokonało jedynie 1,6% gospodarstw, jednak w gospodarstwach tych wartość środków trwałych zmniejszyła się przeciętnie aż o 234 tys. zł (tj. 44%). Największym odsetkiem gospodarstw istotnie ograniczających zasoby środków trwałych w gospodarstwie charakteryzowały się regiony Pomorze i Mazury (2,6%). W pozostałych regionach wskaźnik ten był wyraźnie niższy: Wielkopolska i Śląsk – 1,3%, Mazowsze i Podlasie – 1,5%, Małopolska i Pogórze – 1,6%.

W ograniczaniu zasobów kapitałowych wśród typów produkcyjnych dominowały gospodarstwa ogrodnicze (typ C). Jednak spośród wszystkich gospodarstw tego typu dywestycje kapitałowe dokonane zostały w 4% podmiotów (tab. 5). Kolejnym pod tym względem typem produkcyjnym były gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt ziarnożernych (typ H). Żadnych dywestycji kapitałowych nie odnotowano wśród gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych (typ E). Gospodarstwa te są najczęściej wyposażone w specjalistyczne maszyny służące do pracy w sadzie. Zbycie części gospodarstwa lub likwidacja części plantacji nie daje możliwości rezygnacji ze sprzętu, który jest jedynie wykorzystywany w mniejszym zakresie. Jednocześnie gospodarstwa te są podmiotami, które najrzadziej pozbywały się także ziemi spośród wszystkich typów.

Rozkład częstotliwości podejmowania dywestycji kapitałowych według wielkości ekonomicznej wykazuje duże podobieństwo do rozkładu rezygnacji z pracy. Podejmującymi najczęściej ograniczenia kapitału były gospodarstwa największe ekonomicznie (tab. 6). W badanej grupie gospodarstw były one jednak najmniej licznie reprezentowane. Kolejnymi grupami gospodarstw pod względem częstotliwości rezygnacji z kapitału były podmioty bardzo małe i małe ekonomicznie. Najrzadziej zmniejszenie zasobów kapitałowych realizowane było w gospodarstwach średnio dużych.

Tabela 5. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających zasoby kapitału według typów rolniczych FADN
Table 5. The number and percentage of farms decreasing capital, by types of farming in FADN

Typ rolniczy/ <i>Types of farming</i>	Liczba gospodarstw ograniczających zasoby kapitału/ <i>Number of farms reducing capital</i>	Odsetek gospodarstw ograniczających zasoby kapitału/ <i>Percentage of farms reducing capital</i>
Uprawy polowe (AB)/ <i>Field crops (AB)</i>	10	0,7
Uprawy ogrodnicze (C)/ <i>Horticulture crops (C)</i>	7	4,0
Uprawy trwałe (E)/ <i>Perennial crops (E)</i>	0	0,0
Krowy mleczne (F)/ <i>Dairy cows (F)</i>	6	1,3
Zwierzęta żywione w systemie wypasowym (G)/ <i>Grazing livestock (G)</i>	13	1,6
Zwierzęta ziarnożerne (H)/ <i>Garnivores (H)</i>	19	2,0
Mieszane (I)/ <i>Mixed (I)</i>	54	1,8

Zródło: opracowanie własne
Source: own study

Tabela 6. Liczba i odsetek gospodarstw zmniejszających zasoby kapitału wg wielkości ekonomicznej
Table 6. Number and percentage of farms decreasing capital resources by economic size

Wielkość ekonomiczna/ <i>Farm economic size</i>	Liczba gospodarstw ograniczających zasoby kapitału/ <i>Number of farms reducing capital</i>	Odsetek gospodarstw ograniczających zasoby kapitału/ <i>Percentage of farms reducing capital</i>
Bardzo małe (XS)/ <i>Very small</i>	11	2,6
Małe (S)/ <i>Small</i>	31	2,1
Średnio małe (MS)/ <i>Medium-small</i>	30	1,4
Średnio duże (ML)/ <i>Medium-large</i>	26	1,2
Duże (L)/ <i>Large</i>	8	1,8
Bardzo duże (XL)/ <i>Very large</i>	3	4,5

Zródło: opracowanie własne

Source: own study

Podsumowanie

Działania dywestycyjne wśród gospodarstw uczestniczących w Polskim FADN w badanym okresie należy uznać za powszechne. Biorąc pod uwagę, że prowadzone badania dotyczyły tylko gospodarstw uczestniczących w systemie nieprzerwanie w latach 2004-2009, istnieją podstawy, aby twierdzić, że przedstawione liczby niedoszacowują omawianego zjawiska. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że z udziału w prowadzeniu rachunkowości dla potrzeb FADN rezygnują przede wszystkim podmioty poddane różnego rodzaju turbulencji, wśród których szczególnie należy oczekiwać działań polegających na ograniczeniu produkcji lub zasobów. Jednocześnie ze względu na dostępne informacje bardzo trudno jest tak postawioną hipotezę zweryfikować.

Przyjęte kryteria wyodrębnienia gospodarstw dokonujących dywestykcji mogą budzić kontrowersje, traktować je jednak należy jako pierwszą próbę podejścia do zagadnienia w sposób ilościowy. W badanej populacji gospodarstw towarowych największa grupa gospodarstw dokonała znacznego ograniczenia zasobów ziemi. Ten typ dywestykcji stosunkowo często występował w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych o wielkości ekonomicznej powyżej 100 ESU. Spostrzeżenie to wskazuje na gospodarstwa o największych zasobach ziemi. Relatywnie mniejszą popularnością cieszyły się dywestykcje w zakresie ziemi wśród gospodarstw typu uprawy trwałe.

Dywestykcje zasobowe polegające na znacznym ograniczeniu nakładów pracy i środków trwały z największą częstotliwością występowały w gospodarstwach specjalizujących się w uprawie warzyw i kwiatów (typ C). Również w tym przypadku większym odsetkiem gospodarstw dokonujących dywestykcji charakteryzowała się grupa gospodarstw o największym potencjale ekonomicznym. Najrzadziej ograniczenia pracy miały miejsce wśród gospodarstw specjalizujących się w opasie bydła (typ G) oraz wśród gospodarstw średnich pod względem wielkości ekonomicznej (8-40 ESU). Nie odnotowano natomiast żadnego gospodarstwa dokonującego dezynwestycji wśród podmiotów specjalizujących się w uprawach trwałych (typ E).

Należy również zaznaczyć, że połączenie działań dywestycyjnych w ramach dwóch lub więcej czynników produkcji było w badanej próbie rzadkością.

Powszechnie uważa się, że ziemia jest najmniej mobilnym czynnikiem produkcji. Przeprowadzone badania pomimo kontrowersyjności przyjętych kryteriów, wskazują na relatywnie częsty fakt ograniczania w sposób znaczący zasobów ziemi przez gospodarstwa, wielokrotnie rzadziej natomiast obserwowane były dezynwestycje, czyli rozinwestowanie gospodarstwa. Można tłumaczyć tę prawidłowość wskazując na dwa istotne czynniki, tj.:

- zasoby kapitału w rolnictwie to zasoby specjalne (trudno znaleźć im alternatywne zastosowanie),
- środki trwałe wykorzystywane w rolnictwie są znacznie zdekapitalizowane, co utrudnia lub uniemożliwia ich zbycie,
- wobec powszechnego niedoboru ziemi znacznie łatwiej znaleźć na nią nabywcę niż na wycofywane z produkcji środki trwałe.

Literatura

- Adameczyk P. 2009: Aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w Polsce. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. XI, z. 4, 7-12.
- Bartkiewicz H. 2010: Znaczenie jakości gruntów w kształtowaniu cen ziemi rolniczej. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. XII, z. 4, 14-19.
- Hofstrand D. 2004: Strategic Management for Farmers. Ag Decision Maker, Iowa State University, University Extension.
- Leat Ph., Revoreda Giha C.L., Milne C.E., Je Cho W. 2006: CAP Reform and the Forward Strategy for Scottish Agriculture. A Seminar for Scottish Executive Environment and Rural Affairs Department. Edinburg.

Mała encyklopedia ekonomiczna. 1961: PWE, Warszawa.

Mikołajczyk J. 2009: Nakłady inwestycyjne w gospodarstwach indywidualnych według wielkości ekonomicznej w świetle Polskiego FADN. *Rocz. Nauk Rol.*, seria G, t. 96, z. 3, 182-190.

Mikołajczyk J. 2010: Wyniki ekonomiczne a nakłady inwestycyjne w indywidualnych gospodarstwach rolnych uczestniczących w polskim FADN w zależności od ich typu rolniczego. [W:] *Problemy rolnictwa światowego. Zeszyty Nauk. SGGW*, t. 10 (XXV), z. 1, 91-100.

Olson K. 2001: A Strategic Management Primer for Farmers, Staff Paper number: P01-15. Department of Applied Economics, University of Minnesota, [www.agecon.lib.umn.edu], odczyt 25.08.2011

Osbert-Pociecha G. 1995: Dezinwestycje – celowy i pożądaný zabieg restrukturyzacyjny. *Prac. Nauk. AE we Wrocławiu*, 703, 39-44.

Smithers J., Johnson P., Joseph A. 2004: The Dynamics of Family Farming in North Huron County, Ontario. Part II. Farm-Community Interactions. *Canadian Geographer*, 48, [www.questia.com] dostęp 05.08.2011.

Sulewski P. 2007: Strategie realizowane przez rolników w rodzinnych gospodarstwach towarowych. Wyd. SGGW.

van Bommel K., van der Veen H.B. 2005: Structure and Strategy. How Do They Match in Netherlands? 94th EAAE Seminar, Ashford (UK).

Wilkin J. 2009: Wielofunkcyjność rolnictwa – koncepcyjacja i operacjonalizacja zjawiska. *Więś i Rolnictwo*, 4(145), 9-28.

Wojewodziec T. 2010: Dywestycje w gospodarstwach rolnych – istota, definicje, podział. *Więś i Rolnictwo*, 2(147), 96-108.

Summary

The article examines the limiting of resources used in farm production. The limitation of used resources can imply the attempt to organize resource management, but also the withdrawal from farming: divestment or economic failure. The discussion identifies the farm types, where the reduction of land, capital or labor was most frequent. The empirical illustration was preceded by the theoretical introduction about the character of resource divestment. The empirical analysis was based on 6,881 farms engaged in an uninterrupted production during the period 2004-2009. The adopted criteria identified 763 holdings divesting their land resources, 500 divesting their labor resources, and 109 divesting their capital. The analyses accounted for the region, where a farm was located, production type and farm economic size, and showed significant differences in the scale and frequency of divestment.

Adres do korespondencji:

dr inż. Jarosław Mikołajczyk, dr inż. Tomasz Wojewodziec
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
al. Mickiewicza 21
31-120 Kraków
tel. (12) 662 44 46, (12) 662 43 55
e-mail: rrmikol@cyf-kr.edu.pl
rrtwojew@cyf-kr.edu.pl